

SOUVISLOSTI MEZI VERŠOVÝMI SYSTÉMY A TEMATIKOU V LIDOVÉ SLOVESNOSTI

KAREL HORÁLEK (Praha)

Jednou z cest, kterou nastoupila moderní poetika, aby unikla formalistickému chápání básnického díla, je hledání souvislostí mezi veršovými formami a obsahy básnických textů. Obvykle se při tom vychází z předpokladu, že na rozdíl od jazyka, kde vztah mezi formou a významem je v podstatě konvenční, je vztah mezi formou a obsahem v literárních textech jako v umění převážně motivovaný. Je motivovaný různým způsobem, především tím, že formu vždy nějak určuje zobrazovaná realita, potřeba uměleckého účinku atd. Uvažuje-li se však o motivovanosti v jazyce, je třeba odlišovat jazykový systém od jazykových projevů. Jde-li pak o specifiku vztahů mezi formou a obsahem v literárních textech, pak je třeba se ptát, jaké jsou zde rozdíly proti textům neliterárním. A tu se ukáže, že zde jde jen o různé stupně motivovanosti.

U neliterárních (nebásnických) textů se běžně počítá s tím, že tentýž obsah se může vyjádřit různým způsobem, a to i při stejném zaměření stylistickém. Ani suchá úřední zpráva o přesně vymezené skutečnosti nebude stejná, bude-li vypracována dvěma lidmi. V běžných případech by nikdo takové rozdíly nevykládal ve smyslu větší nebo menší zdařilosti zprávy. Tím se nijak nevyklučuje, že je rozdílný způsob vyjadřování často podmíněn různým pojetím skutečnosti, různými vlastnostmi pozorovatele atd. Hlavní je zde to, že se připouští možnost vyjádřit stejný obsah dvěma nebo více texty různých formálních vlastností.

U literárních textů je tomu zpravidla jinak, nejde tu však, jak již bylo naznačeno, o rozdíly zásadní, nýbrž jen stupňovité. Zvláštní poměry v literárních textech vyplývají především z toho, že sám vztah mezi formou a obsahem bývá zde zvláštní. Nezřídka nejde ani tak o vyjadřované obsahy, jako o zvláštní způsob vyjádření, často je usilováno přímo o jeho jedinečnost. Proto se v úvahách o literárních projevech běžně zdůrazňuje, že zde mnoho záleží i na drobnostech docela formálního rázu. Často skutečně rozhoduje i drobná fonetická varianta, jedno slovo, mluvnický tvar atd. Důležité přitom je, že i taková drobná zvláštnost má podíl na celkové hodnotě projevu.

Po této stránce jsou však, jak už bylo naznačeno, rozdíly mezi různými druhy literárních projevů. Je např. značný rozdíl mezi projevy veršovanými a prozaickými, mezi epikou a lyrikou atd. Že vztah mezi formou a obsahem (a tedy také mezi formou a funkcí) není v literárním díle jednoznačný téměř nikdy, mohlo by se snadno ukázat experimentálním výzkumem. Účinky literárního díla na čtenáře jsou výsledkem složitého procesu, který zdaleka není určován jen sémantickou interpretací textu. Různé účinky vyvolává literární text i u lidí stejného věku a vzdělání, stejných životních názorů a stejných literárních zkušeností. K diferenciaci mohou přispívat různé intimní zážitky, rozdílné psychické založení atd.

Zajímavý a poučný průhled do dialektiky vztahů mezi obsahem a formou v literárním díle poskytuje zkušenost s překlady. O možnostech úplně adekvátního překladu uměleckých textů se často pochybuje a překladatelská praxe je nevyčerpatelnou studnicí argumentů pro zastánce tohoto skeptického stanoviska. Přemíra špatných překladů však nebere většinou překladatelům chuť k práci a v překladové literatuře je nemálo uznávaných hodnot. Zdařilé překlady, pokud to překlady jsou, a nikoli jen parafráze nebo ohlasy, dokazují vždy v nějaké míře, že stejných výsledků (stejných uměleckých účinků) lze dosáhnout dvěma i více variantami textu, variantami formálně značně odlišnými. Poučné jsou po této stránce zvláště překlady textů veršovaných. Veršová forma je vždy nějakým způsobem vázána na vlastnosti konkrétního jazykového systému (dalším určujícím faktorem jsou zde literární konvence), a proto je v překladové poezii běžným zjevem tzv. formální substitute. V překladech do češtiny bývá např. nahrazován tzv. verš časoměrný veršem přízvučným, v překladech z angličtiny bývá prodlužován slabičný rozměr, někdy se jamb nahrazuje trochejem atd.

Lze tedy říci, že závislost obsahu na formě, či naopak formy na obsahu je složitý dialektický vztah, který tvoří součást složité vztahové struktury, jen relativně samostatné v rovině formálních prostředků a v rovině funkčně sémantické. Sémantika jednoho literárního projevu je určována složitým kontextem jevů jazykových, literárních i mimoliterárních. Jinými slovy: k porozumění literárního díla zdaleka nestačí jen znalost příslušného jazykového kódu.

Z formy literárního díla je možno jen s určitou pravděpodobností usuzovat na obsah. Tento pravděpodobnostní vztah by bylo možno vyčíslit, ale to by sotva podstatným způsobem přispělo k vyjasnění situace. Elementární analýza zatím vystačí s konstatováním, že výskyt jevu A je příznivý výskytu jevu B (podle analogie s lingvistickou typologií). Tento vztah je samozřejmě reciproční, ale asymetrický, protože zřetel k obsahu normálně převažuje.

Literární věda se samozřejmě nemůže spokojit konstatováním pravděpodobnostního vztahu mezi formou a obsahem, musí hledat faktory, které tento vztah spoluurčují; je to např. literární tradice, mezinárodní kontext, postavení publicistiky a rétorických projevů atd.

Povahu strukturální (pravděpodobnostní) závislosti mají i vztahy mezi veršovou formou a literárními druhy. Tvrzení, že verš je prostředek, jehož hlavním účelem je dodávat textu emocionálního zabarvení, je příliš obecné, než aby z něho něco určitého pro teorii literárních druhů vyplývalo. Lze však souhlasit s tím, že mezi veršem a lyrikou je vztah maximální příznivosti. Pokud jde o drama a epiku, záleží hlavně na tom, do jaké míry jde o tzv. klasické dědictví; a patrně také v překladech (živého literárního dnešku). Z toho je třeba při zkoumání literárněvědných otázek obecného charakteru především vycházet. V dramatech není verš jen historickým přežitkem, ale především příznakem klasičnosti. V epice je postavení verše jiné než v dramatech, ale příznak klasičnosti stojí i zde v popředí.

Není snad třeba ani zvláště připomínat, že po této stránce není celá národní literatura homogenní. Verš v literatuře pro děti má jiné postavení než v literatuře pro dospělé, značné rozdíly bývají mezi literaturou a lidovou slovesností. Častým zjevem v lidové slovesnosti je štěpení epiky na epiku veršovanou (písňovou) a epiku prozaickou. Nejčastěji bývá veršovaná tzv. hrdinská epika, její vymezení však v jednotlivých etnických oblastech kolísá. I tam, kde má veršovaná epika v lidové slovesnosti pevné postavení, bývají hranice mezi veršovanou a neveršovanou epikou plynulé. Běžným jevem jsou i případy, kdy jeden a týž námět epický

žije v jednom prostředí v obojí formě, veršované i prozaické. V takových případech mívají i písňové varianty své zvláštnosti i po stránce obsahové. Tyto obsahové odchylky nejsou však takového rázu, aby bylo možno v příslušných oblastech zkoumat prozaickou epiku úplně odděleně od epiky veršované, dosavadní praxe však není jednotná.

Protože existují oblasti, pro něž písňová-epika není dosvědčena, naskýtá se otázka, neexistuje-li vztah příznivosti (strukturní závislosti) mezi veršovými systémy a určitými druhy epiky. Že je tomu skutečně tak, zdají se nasvědčovat poměry slovanské. V lidové poezii slovanské ustálily se tři základní systémy veršové. V oblasti západní je to verš slabičný, rýmovaný, se strofickým členěním, v oblasti jihoslovanské verš slabičný, nerýmovaný a bez strofického členění, v oblasti východoslovanské verš neslabičný, nerýmovaný a nestrofický.¹ Hrdinská epika se rozvinula jen v oblasti jižní a východní, v oblasti západoslovanské ji nemáme dosvědčenu.

Naproti tomu se u západních Slovanů záhy plně rozvila epika baladická (v širokém smyslu slova), jejíž charakteristickou zvláštností je tzv. přerývaná (německý výraz Goethův je *sprunghaft*) syžetová komposice. Děj se nerozvíjí plynule, ale jakoby ve skocích, dialogické vložky zpravidla nemají uvozovací formule atd. Tato vlastnost baladických písní je těsně svázána se strofickou formou písní, jež v západoslovanské lidové slovesnosti rozhodným způsobem převládá. Baladické písně jsou také poměrně krátké, jejich reprodukce v relativně ustálené formální podobě (tomu sylabismus, rým a strofické členění napomáhá) nedělá proto potíže.

Naproti tomu hrdinská epika (zase v širokém smyslu slova; v podstatě jde o epické písně většího rozsahu, které se vyznačují i zvláštními rysy stylistickými, především tzv. epickou šíří) potřebuje prostor pro uplatnění improvizací volnosti. Je proto docela pochopitelné, že se plně rozvila u Slovanů jen tam, kde pro ni byly vytvořeny příznivé podmínky ve veršovém systému. S tímto zjištěním samozřejmě není jen hrdinská, že podobnou formu mohou mít i kratší epické písně a dokonce i písňová lyrika.

Baladické písně jsou běžným zjevem i v oblasti jihoslovanské a východoslovanské a nic nenasvědčuje tomu, že by tu byly zjevem teprve novějším. Zde záleží především na vyhraněnosti baladického stylu. Není náhodou, že baladické písně u jižních a východních Slovanů s hrdinskou epikou často splývají, stojí stylisticky pod jejím vlivem. To je zvláště dobře vidět na baladách, které k východním Slovanům pronikly z oblasti západoslovanské. Baladické písně nejsou v oblasti jihoslovanské a východoslovanské (zde s výjimkou Ukrajiny) tak stylově vytříbené jako v oblasti západoslovanské. Tím se také vysvětluje, že někteří badatelé v oblasti jihoslovanské lidové slovesnosti s pojmem balady vůbec nepracují nebo prohlašují veškerou písňovou epiku jihoslovanskou za baladické písně.

O tom, že v oblasti západoslovanské se hrdinská epika nerozvila nebo záhy zanikla, rozhodovaly vedle vlastností veršovaného systému i okolnosti jiné. Kdyby tyto okolnosti byly rozvoji hrdinské epiky příznivé, byla by si potřebnou veršovou formu vytvořila.

Zkoumání vztahů mezi veršovou formou a literárními žánry v lidové slovesnosti vede k závěru, že v oblasti slovanské platí vztah strukturní závislosti mezi

¹ Rýmovaná strofika proniká v novější době k jižním a východním Slovanům jako vedlejší různotvar; srov. K. H o r á l e k, *Studie o slovanské lidové poezii*, Praha 1962, s. 126 n.

veršovými systémy a hrdinskou epikou na jedné a baladickou epikou na druhé straně. Strofické členění spolu s rýmem a slabičným rozměrem vytváří příznivé podmínky pro rozvoj písní baladických, nepříznivé podmínky pro rozvoj dalších epických písní, vyznačujících se rozvitým epickým stylem, vyžadujícím improvizační volnost. Takové epice je naopak příznivý verš nestrofický a nerýmovaný (slabičnost, jak ukazují poměry jihoslovanské, je zde spíše neutrální).

THE CONNECTION BETWEEN VERSE SYSTEMS AND THEME IN FOLK LITERATURE

The investigation of the relationships between verse form and literary genres in folk literature leads us to the conclusion that in the Slavonic areas the relationship of structural dependence between the verse system and the heroic epic on the one hand, and the ballad epic in the other, is a valid one. The stanza structure, along with rhyme and syllabic measure, provides suitable conditions for the development of ballads, unsuitable conditions for the development of longer epic songs, distinguished by a developed epic style, demanding freedom to improvise. On the contrary, the latter type of epic is favoured by non-strophic and non-rhymed verse. (The syllabic system, as is shown by Yugoslav poetry, has rather a neutral character.)

Translated by Jessie Kocmanová